

UUDIS- JA UNUSTAMATA KIRJANDUS

ESIMENE PÕLLUMAJANDUSE ÕPIK EESTIS

J. Kuum

Kuni 17. sajandi keskpaigani juhinduti Eesti põllumajanduses, nii mõisates kui ka taludes üldiselt isa-isadelt saadud suulistest õpetustest. Taludes anti selliselt teadmisi edasi kuni 19. sajandi keskpaigani, kuid mõisamajanduses hakati isa-isadelt saadud arvamuste ja kogemuste edasiandmiseks 17. sajandi keskpaigast alates kasutama ka raamatuid. Üheks selliseks esimeseks raamatuks, mida tarvitati siinsetes mõisates on **Salomon Guberti** poolt koostatud saksakeelne põllumajanduse õppe-käsiraamat *Stratagema Oeconomikum, Oder Akker-Student*, mis ilmus esmatrükisena Riias 1645. aastal (seega 350 a. tagasi). See on kõige vanemaks omaaegseks põllumajanduslikuks õpperaamatuks, mida kasutati Lõuna-Eestis ja Lätimaal ning Põhja-Eestis paiknevates mõisates. Nähtavasti oli sellise õpiku järgi väga suur nõudmine, sest juba 1649. a. osutus vajalikuks selle raamatu teise trüki väljaandmine. Kuigi 1662. aastal ilmus tegeliku põllumehe Johann Hermanni sulest mõisatele ka teine põllumajanduse õpik *Lieffländische Landmann*, millest veel 1695. a. kirjastati teinegi trükk, ei suutnud see siiski S. Guberti ülalnimetatud teost välja tõrjuda. Eelmärgitud raamatust ilmus isegi pärast autor S. Guberti surma (1653) veel 1676. a. kolmas, 1688. a. neljas ja isegi 1757. a. veel viies trükk. Seega püsis eelmärgitud S. Guberti teos põllumajandusalase õpikuna ja käsiraamatuna siinsetes mõisates kasutusel peaaegu muutmatul kujul üle 100 aasta. See on seletatav mõisates rakendatud tolaegse põllumajanduse arengu ja teoreetilise käsitluse madala ning metafüüsikale, maagiale ja arvamustele (ilma katsetulemusteta) põhineva tasemega. Sellest näeme ka 17. ja 18. sajandi talupoegade orjusele põhinevate mõisamajapidamiste stagneerunud ja ekstensiivse suurpõllumajanduse mõttelaadi.

Raamatust selgub, et tol ajal valitsesid põllumajanduses suurel määral veel isa-isadelt päritud vanad, traditsioonilised kogemused ja arvamustele põhinevad tõekspidamised, mis sajandite vältel kandusid põlvest-põlvest edasi ning mille juured ulatusid kohati tagasi väga kaugesse minevikku. Tol ajal polnud siinse põllumajanduse teenistusse rakendatud veel tänapäeval käsitlust leidvat teaduslikku meetodit. Siis ei korraldatud põllumajanduses veel ei empiirilisi ega teaduslikke katseid. Põllumajanduslikud katsejaamad puudusid täielikult. Seetõttu olid seisukohad peamiselt ainult subjektiivsed ja arvamused. Sellest lähtuvalt tunduvad meile tänapäeval paljud raamatus antud "õpetused" absurdsetena ja jahmatamapanevatena. Kuid teiselt poolt aitab see selgitada ka põllumajandusliku mõtte ja teoreetiliste aluste kujunemise järjepidevat arengut; näitab, millised seisukohad valitsesid meil põllumajanduses mitte veel väga kauges minevikus. See aitab tänapäeva teaduse saavutuste rakendamist põllumajanduses veel enam hinnatavamaks ja mõistetavamaks teha.

Raamatus on kolm osa, esimeses 5, teises 6 ja kolmandas 13 peatükki. Nendele liitub veel lisa, milles käsitellakse põhiliselt kodumajanduse küsimusi, nagu küpsetamine, leiva tegemine, liha soolamine, seebi keetmine jne. Kokku on raamatus üle 200 lehekülje.

Raamatu autor Salomon Gubert oli elukutselt Läti kirikuõpetaja, kes tegeles ka oma kirikumõisa majandamisega. Õpetajana teenis ta 1622...1633. a. Nitaure-Malpilsis (Nitau-Lenburg) ühendatud kogudusi, seejärel Malpilsis ja 1636. aastast alates Suntazi (Sunzel) kogudust. Samast aastast (1636) sai ta ühtlasi ka Koknese (Kokenhausen) kreisi praostiks. Suntazi koguduse õpetajaks olles kirjutaski ta nimetatud raamatu. Andmed S. Guberti sünniaja ja päritolu kohta puuduvad, kuid ta suri 30. jaanuaril 1655.

Selle raamatu (eesti keeles *Õpikimuline põllupidaja*) on S. Gubert kirjutanud esmalt ainult oma lastele majapidamise juhendiks, kuid sõprade soovitusel andis ta käsikirja trükki. Raamatu tiitellehel seisab: "Noortele, harjumata põllumeestele Liivimaal, kirja pandud paljude aastate tähelepanekuid silmas pidades ja üllaste filosoofide ütlemisi hulka võttes". Õpik-käsiraamat haarab mitte ainult põllumajandusküsimusi, vaid ka sellega seotud nähteid ja

küsimusi, nagu inimeste ja loomade arstimine, kalastus, ilmade ennustus jne. ning kodumajandus. Kuna raamat tol korral üldse oli võrdlemisi haruldane ja puudusid sageli veel kalendridki, seepärast annab autor raamatus, nagu kalendriteski päikese tõusu ja loojumisajad.

S. Guberti juhised näitavad seda, kui primitiivne ja vähenõudlik oli õpetusliku külje poolest toleaeagne põllumajandus. Paljud tema "õpetused" tunduvad meile tänapäeval naiivsetena ja ebateaduslikena, kuid siin märkame ka rohkesti selliseid õpetusi, mis kehtivad ka praegu (suurem sõnnikukogus põllule, põllumees peab tundma ka arvepidamist, rikkad talupojad ei tohi vaeste maid kavalusega omandada jne.). Ta annab iga kuu kohta tehatulevad tööd ja hindab üldiselt kõikjal korda. Raamatus annab ta edasi oma tähelepanekuid ja kogemusi, aga ka talupoegadelt saadud tõekspidamisi. Samuti juhatakse tähelepanu antiikautorite õpetustele. Näeme ka seda, et tööde tegemisel peeti oluliselt tähtsaks kuufaasi ja tuule suunda.

Raamatust parema ettekujutuse saamiseks toome sellest mõned väljavõtted. Selle **esimeses osas** märgitakse, et mõisavalitseja olgu alla kuutkümend aastat vana, tark ja mõistlik mees, kes ennekõike tõelises jumalakartuses (mis on kõige tarkuse alus) elab, usinasti palvetab, oma peret kui ka teenijarahvast õhtul ja hommikul, enne ja pärast söömist, palvet lugeda laseb. Mitte iialgi ei tohi vanduda ega sajatada. Kirikumaksud tuleb õigel ajal ilma kasu püüdmata ära tasuda. Talvel peab ta järele vaatama, et heinu, aganaid ja õlgi hooletuse läbi raisku ei läheks, millest võimalikult palju sõnnikut valmistada. Kui mõisavalitseja lohakusest laseb kahjul sündida, peab ta selle ise kinni maksma. väga tähtis on see, et igat asja tehakse just ajal, mis on selle tegemiseks kõige sobilikum. Sa oma majas hästi korda pea, kõik asjad õigel viisil korda sea.

Jaanuarikuul tulevad ehituspalgid maha võtta, samuti puud tarade tegemiseks, hernesardade, leivakünade, loomakünade, tündrite, tõrte jm. valmistamiseks. Noore kuu ajal peab maha võtma need puud, mis talve läbi on haljad, nagu kuused ja männid ning vana kuu ajal, mis ei ole talvel haljad, nagu tammed, saared, kased, haavad. Noore kuu ajal tuleb küttepuid raiuda. siis kasvab noor mets ruttu asemele.

Veebruaris tuleb maharaiutud materjal metsast välja vedada. Lasta pika varrega puuhaamreid valmistada, millega saaks mullapanku puruks taguda.

Märtsikuu viimase veerandi ajal sõnnik põldudele vedada. Kui vesi hakkab tagasi tõmbuma, pannakse ojasse mõrrad, mõrrasaba jõe poole.

Aprillis õuna- ja pirnipuu pookeoksi võtta kui Kuu on Sõnni, Kaksikute, Kaalude või Veevalaja tähtkujus ning ta hakkab kahanema. Ka poogitakse viljapuu aluseid lõhesse. Kesa künda vana kuu ajal. Sõnnik laotada.

Mais karielajaid kuu esimese veerandi ajal mitte liiga vara karjamaale ajada, vaid oodata kuni päike on kauniste kõrgele; igale loomale anda tükk leiba, kuhu võid on peale määritud, see on nende tervisele kasulik. Lühikest aega enne täiskuud tuleb karja söötmine heinamaadel järele jätta.

Juunikuu alguses on viidipäevani (15. juuni)¹ viimane aeg otra ja kõige parem aeg tatart külvata. Kaks päeva pärast täiskuud külvatakse rõigast. Samuti naereid metsa alemaale. Naeriseemneid tuleb meevee sees leotada ja kui rohi kasvab, tuleb see puruks tallata.

Juulikuul kõvasti heina niita ja kokku panna. Kui hein natuke vihma saab ja jälle ära kuivab, siis söövad karielajad niisugust heina üpris heameelega, see on ka nende tervisele kasuks. Rukkilõikusega algust teha, aga seda, mis seemne jaoks vaja, mitte enne puutada, kui pea on päris valgeks pleekinud. Niisugust vilja tuleb noore kuu ajal peksta, aga mitte enne, kui ta on kaheksa päeva põllul õhu käes kuivanud.

Augustikuul tuleb rukkimaa valmis teha, rukis peksta ja külvata. Eelmise aasta rukis (terad) on seemneviljaks parem kui uudsevil. Täiskuud ajal kuiva ilmaga maarohtusid korjata.

¹ Kõik kalendritähtpäevad on vana kalendri järgi (17. saj.) meie tänapäeva (20. saj.) tähtpäevadest 10 päeva võrra hiljem (ajavahe). Seda tuleb arvestada ka tagapool.

Septembris täiskuu ajal õunad ja pirnid puult maha raputada. Varsti pärast täiskuud noori puid istutada. Karielajad koristatud viljapõldudele ajada, kus nad viljapead üles korjavad ja kõrre maha tallavad, nii kõduneb see paremini.

Oktoobris sigade nuumamiseks tammetõrusid korjata. Õlekatuseid parandada. Viljapuid istutada. Hoia, et kuu lihale ei paista. Igasugu kõögivilid, millel on kibe maitse, tuleb üles võtta, kui kuud ei ole.

Novembris kadripäeva (25. november) paiku vana kuu ajal lambaid pügada. Üleliigsed noored haned tappa, suitsutada ja müüa.

Detsembrikuul tuleb hästi palju põletuspuid ja peerupuid teha. Hommikul pärast ülestõusmist tiined ja noored loomad üle vaadata. Seda teha vastlapäevani, kuni kõik loomad on poeginud.

Raamatu **teisese osas** käsitletakse põllundust. Siin öeldakse, et noore kuu ajal ei tohi üldse sõnnikut välja vedada, sest siis tuleb palju umbrohtu. Kõige parem on kuu viimane veerand. Kus aga väetamiseks ettenähtud põllud on kaugel eemal ja teisiti ei saa, võib varsti pärast täiskuud peale hakata. Aga see sõnnik tuleb otsekohe kuu viimase veerandi ajal sisse künda ja pärast üle äestada.

Kevadel ei tohi sõnnikut kaua sissekündmata hoida. Esimese korra ajal ei ole vaja sõnnikut sügavale künda. teisel korral tuleb aga sügavamalt künda. Odramaale antakse ühele vakamaale (0,37 ha) sõnnikut 80 hobusekoormat.

Mõned veavad sõnnikut talvel taliviljapõllule ja kevadel kuu viimase veerandi ajal laotavad selle laiali. Jätavad selle siis seisma rukimaa kündamiseni. "Mina tegin sellega ka proovi, ütlen aga, et seda ei saa soovitada, eriti kui on kuiv kevad, siis sõnnik kaotab palju oma väest", ütleb S. Gubert.

Sõnnikut veetakse ka äestatud odrapõllule (odraorasele). Kui varsti vihma tuleb, nii et sõnnik odra varju jääb, siis saab hea odrasaagi. Kui aga sõnnik lagedale jääb, siis teeb palav päike ta lahjaks.

Mõistlik on härgadega põldu harida; nad väsivad küll kergesti, aga söövad ruttu kõhu täis ja neid on odavam pidada kui hobuseid; kui nad vanaks jäävad, võib neid lihaks teha pärast seda, kui neid on lastud üks suvi puhata.

Kõige parem suvivilja külviaeg on siis, kui kuu heledasti paistab, iseäranis kui see on 15 päeva vana, siis võib nii enne kui pärast lõunat külvata. Nõndasamuti kui täiskuu Kalade, Vähi ja Neitsi või Veevalaja, Kaalude ning Kaksikute tähtkujust läbi läheb, kui seda meil täna näha ei ole. Lõuna puhul tuleb külvamisega paar tundi vahet pidada sel ajal kui päike seisab kõige kõrgemal. Istutama peab siis, kui kuu Sõnni, Lõvi või Veevalaja tähtkujust läbi läheb.

Rammusasse mulda külvatakse harvemalt, lahjemasse natuke tihedamalt. Tatart ei tohi noore kuu ajal külvata. Kui aga tatra külviajal paistab noor kuu, siis ei maksa sellepärast külviga viivitada.

Herneid ei või mitte kunagi noore kuu ajal külvata, vaid siis, kui kuu teist või kolmandat päeva kahaneb. Samuti ei või hernest külvata lõuna- ega põhjatuulega; lõunatuulega lähevad nad ussitama, põhjatuulega jäävad keetmisel kõvaks.

Kaera külvatakse noore kuuga. Kui seda vana kuu ajal külvatakse, siis variseb teri selle valmimisel palju maha.

Talirukist külvatakse raskel märjal maal otsekohe pärast lauritsapäeva (10. august). Keskmistel maadel aga 8 päeva enne ja 8 päeva pärast pärtlipäeva (24. august). Alemaadele külvatakse varem kui pärispõldudele. Kui märjale maale külvatakse head rukist, kasvab see lustesse. Lõuna- ja edelatuulega ei maksa rukist külvata, samuti mitte ka vihmase ilmaga. Vihmaga tehtud külv läheb lustesse.

Talinisu külvatakse kolm päeva enne täiskuud. Selle kõige parem külviaeg on 14 päeva enne mihklipäeva (29. september).

Raamatu **kolmandas osas** käsitletakse loomakasvatust. Siin öeldakse, et hobuseid tuleb tallis niimoodi paigutada, et nende pead jäävad põhja või ida, aga mitte lõuna või lääne poole.

Sugupulli võib maikuul enne täiskuud lehmade ja mullikate juurde lasta. Vasikad, kes mardipäeva (11. november) ja jõulude (25. detsember) vahel sünnivad, kasvavad hästi, aga neist ei saa häid piimalehmi. Kes aga jõulu ja vastlapäeva vahel sünnivad, nendest tulevad head piimalehmad.

Kukel olgu hele hääl, ühekordne hari, kõver nokk, valged kõrvalestad, pikad lokutid ja teravad kannused. Oma vastasega olgu ta vapper võitlema. Et kanad hästi muneksid, tuleb neile anda kliisid koos katkihõõrutud jänese-pabulatega.

Valged haned on majapidamisele iluks. Hanelauda üks olgu lõuna poole. Kollatõve raviks võta hanerooja, vala sellele veiniäädikat, kurna läbi rätiku ja anna seda vedelikku haigele juua.

Mesilasemal on oma vahimees, kes teda äratab ja unele manitseb. Mesipuu lennuauk tuleb seada hommiku poole ja lambapiimaga kokku määrada. Juunis heidavad nad peret ja see kestab kuni jaagupipäevani (25. juuli). Heitmise ajal tuleb nõusid taguda ja kära teha, siis laskub sülem madalale.

Kõige parem koer kasvab sellest kutsikast, kelle ema esimesena võtab ja pessa kannab, kellel esimesena silmad pähe tulevad, kellel on lai rind, lontis kõrvad ja kes saba üleval hoiab, musta või valget värvi, kirjud ei ole midagi väärt.

Kui kass hästi hiiri püüab ja palju söödikuid nahka paneb, siis tuleb talle vahetevahel võileiba anda. Kui puhast tõugu hobusega kasse vedada vastu tuult, väsis see ruttu.

Raamatu **lisast** loeme, et majapidamise jaoks, eriti härrade lauale, ei tohi leiba vanast viljast küpsetada, ega ka mitte niisugusest viljast, mis on saadud värskelt väetatud põllult või on see kasvanud madala maa peal.

Lõpuks öeldakse, et kui kellelgi peaks midagi viltu minema nende asjade pärast, mis siin raamatukeses üles tähendatud, siis mõtelgu ta selle peale, et kui nende juhatuste rakendamisel mõned asjaolud puudu olid, siis ei saa ka tagajärg alati niisugune olla, kui loodetud.